

VARGA ZSUZSANNA

A falusi társadalom feszültségócai az 1950-es évek közepén

1956-ban aligha volt olyan rétege a falusi társadalomnak, amelyet ne sújtott volna a megelőző évek paraszt- és faluellenes politikája.¹ Nem volt olyan gazda, akit ne nyomasztott volna begyűjtési és adótartozás; rosszabb esetben a rendőrséggel vagy bírósággal is meggyűlt a baja „közellátási vétség” címen. Szinte mindenkinek a földjével történt valami: vagy betagoztották egy részét a termelőszövetkezet nagyüzemi tábláiba, vagy a tulajdonos maga ajánlotta fel az államnak, hogy meneküljön a teljesíthetetlené váló terhek elől. A térsztagok közül sokan el akarták hagyni a közös gazdaságot, ezt azonban megnehezítette a hároméves kilépési tilalom. Ezekben az években több tízezer ember került fel az úgynevezett kulákklistára. Közöttük – a módos nagygazdák mellett – ugyanúgy megtalálhatjuk a falusi kisiparost, kiskereskedőt, mint a tanítót vagy netán a papot.

A kommunista párt tehát a falusi társadalom valamennyi csoportjával konfrontálódott. E csoportok közül a jelen tanulmányban csak az agrárnépeséggel foglalkozom.² Egyrészt azt vizsgálom, hogy milyen tapaszt-

¹ A Rákosi-korszak agrár- és parasztpolitikájáról lásd DONÁTH Ferenc: *Reform és forradalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 131–156.; KÁVÁSI Klára: *Kulákklista*. Agóra, Budapest, 1991; MAGYAR Bálint: *Duna-apáti 1944–1958. (Dokumentumszociográfia.)* I–III. k. Művelődéskutató Intézet – Szervezeti Kutatóintézet, Vác, 1986; NAGY József: A kulákkérdés és megoldása az 1948–1953-as években. *Múltunk*, 1999/3. 41–97.; ORBÁN Sándor: *Két agrárforradalom Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 65–130.; SZAKÁCS Sándor: A földosztástól a kollektivizálásig, 1945–1956. In: GUNST Péter (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 287–297.; ZÁVADA Pál: *Kulákkprés. Család- és falutörténeti szociográfia. Tótkomlós, 1945–1956*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1991.

² A történeti parasztság, a falusi társadalom és az agrártársadalom fogalmának értelmezéséhez lásd VALUCH Tibor: A történeti parasztság változásai az 1960-as években. *Századvég*, 2003/1. 3–14.

talatokat szerzett, milyen helyzetbe került az 1950-es évek első felében a parasztság azon része, amely kitartott az egyéni gazdálkodás mellett. Másrészt arra is kitérek, hogyan alakult az életük azoknak a paraszti rétegeknek, amelyek bekerültek a szövetkezeti gazdaságba, a tszcs-kbe.

A magyar falvakban végbemenő gazdasági, társadalmi változások áttekintéséhez nélkülözhetetlen utalni az ország gyors ütemű szovjetizálásának politikájára.³ A kommunista párt e törekvése az 1940-es évek végétől a politikai, társadalmi, gazdasági élet minden területén jelentkezett. Ennek keretében a magyar mezőgazdaság számára a szovjet mintájú termelőszövetkezeti rendszer vált követendővé. Hamarosan kiderült azonban, hogy a közös gazdálkodás iránt csak a föld nélküli és bizonyos szegényparaszti rétegek mutatnak érdeklődést. A történeti parasztság széles tömegei nem akarták feladni az egyéni gazdálkodást. Erre a hatalom úgy reagált, hogy egyrészt szűkítette a parasztság árutermelői tevékenységét, piaci kapcsolatait, másrészt minden módon lazítani igyekezett a mezőgazdasági termelők ragaszkodását a magántulajdonhoz, különösen a földhöz. A hatalom és a parasztság törekvései, elképzelései azonban olyannyira ütköztek, hogy az MDP agrárpolitikája nyomán a magyar falvakban akut feszültségcök jöttek létre.

A gazdálkodói szabadság korlátozása

A hadigazdálkodás részeként a mezőgazdaságba való állami beavatkozás már a második világháború alatt megkezdődött. Kiterjedt a termelés és értékesítés területére, és legfontosabb eszköze a termények és állatok kötelező beszolgáltatása volt.⁴ A második világháború utáni években azzal indokolták a begyűjtési rendszer ideiglenes fennmaradását, hogy az agrárszférát ért háborús károk és a lecsökkent termelés közepette a közlélemezés, valamint a fegyverszüneti egyezményben vállalt jóvátételi és seregellátási kötelezettségek teljesítése csak így biztosítható. Egyúttal azzal biztatták a parasztságot, hogy a helyzet stabilizálódásával azonnal megszüntetik ezt a háborús maradványt. Ehelyett azonban a kommunista párt az 1948-as agrárpolitikai fordulatot követően

³ RAINER M. János: A magyarországi fordulatok és a szovjet politika, 1944–1948. In: STANDEISKY Éva–KOZÁK Gyula–PATAKI Gábor–RAINER M. János (szerk.): *A fordulat évei, 1947–1949. Politika, képzőművészet, építészet*. 1956-os Intézet, Budapest, 1998. 17–39.

⁴ LENGYEL György: Irányított gazdaság és tervezettség. In: MIKLÓS Tamás (szerk.): *Magyar gazdaság és szociológia a '80-as években*. Minerva, Budapest, 1988. 9–22.

is fenntartotta a kötelező beszolgáltatást, mi több, hamarosan a kiépülő tervgazdaság alapelemévé tette.⁵

A begyűjtési rendszer révén az állam korlátozta a parasztság döntési szabadságát abban, hogy mit és mennyit termeljen, hiszen előírták, hogy a beszolgáltatandó mennyiség milyen termékekből tevődjön össze. A begyűjtési rendeletben szereplő termények listája évről-évre bővült.⁶ Az előírások egyre kevésbé voltak tekintettel a gazdaságok tényleges adottságaira, és így előfordult, hogy a beadandó cikket a termelőknek meg kellett vásárolniuk. Azáltal, hogy a beadási előírások évente (sőt évente többször is) változtak, ráadásul gyakorta pótkivetéseket rendeltek el, állandósult a bizonytalanság a mezőgazdasági termelésben.

Ennél is súlyosabb probléma volt, hogy évről-évre emelkedett a beszolgáltatandó termésmennyiség. A folyton növekvő beadási terhek arra kényszerítették a parasztagazdákat, hogy a megtermelt termékeiknek mind nagyobb hányadát nagyon olcsón, nyomott áron adják át az államnak. Emiatt egyre kevesebb olyan terményük maradt, amit a szabad piacra vihettek volna, ahol a begyűjtési árak többszörösét lehetett elérni.⁷

Megállapítható, hogy a kötelező beszolgáltatási rendszer az állami beavatkozásnak olyan univerzális eszköze volt, amely nemcsak a termelésre, hanem a megtermelt javak felhasználására is nagy befolyást gyakorolt. Korábban a betakarítás után a gazda maga döntötte el, hogy mennyit szán családi fogyasztásra, a következő évi vetőmagra, az állatok takarmányozására, és mennyit visz piacra. Azt is maga döntötte el, hogy a közterhek teljesítése után mihez kezd pénzbevételeivel: tartalékol vagy éppen fejlesztésbe kezd, gépet, felszerelést vásárol.⁸ A folyton változó és egyre súlyosbodó begyűjtési terhek következtében viszont teljesen bizonytalanná vált, hogy az éves termésmennyiség, illetve a készpénzbevétel mekkora része marad a gazdálkodó kezében.

⁵ A hatalom optikájából nézve mindez érthető, hiszen a beadási rendszer nem csupán készletgyűjtésre, hanem igen nagyarányú jövedelemelvonásra és -átcsoportosításra is szolgált. Azáltal, hogy a begyűjtési árakat olyan alacsony szinten határozták meg, amely sokszor még a termelési költségeket sem fedezte, az állam jelentős jövedelmet tudott elvonni a mezőgazdaságból, majd azt a saját belátása szerint más nemzetgazdasági ágakba – döntően a nehéziparba – csoportosította át. A beszolgáltatási rendszer 1945 utáni történetéről bővebben lásd: ERDMANN Gyula: *Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945–1956*. Tevan Kiadó, Békéscsaba, 1993.

⁶ Eleinte csak kenyérgabonát kellett beszolgáltatni; 1949-től megjelent a takarmánybeadási kötelezettség, 1950-től burgonyát, hagymát, a rákövetkező évtől állati termékeket (húst, zsírt, tejet, tojást) is be kellett adni. Uo. 87–116.

⁷ Uo. 123–131.

⁸ FÉL Edit–HOFER Tamás: *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Balassi Kiadó, Budapest, 1997. 456–473.

A paraszti jövedelmek megcsapolásában tehát a begyűjtési rendszer a torz árrendszer segítségével igen nagy szerepet játszott, de azért nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy működött a klasszikus jövedelemelvonás: az adórendszer is.⁹ Mindemellett a parasztság is megszenvedte a terv- és békekölcsön-jegyzési kampányokat.

Az egyéni gazdálkodás korlátozásának számos egyéb módozata is létezett. Ezek közül a parasztság igencsak sérelmesnek találta a vetéstervek, a különböző ütemtervek rendszerét.¹⁰ Egyrészt sértette öntudatukat, hiszen a munkarendet és a tennivalók elvégzésének módját nemzedékek kierielt tapasztalata szabályozta. Egy jó gazda a Földművelésügyi Minisztérium rendeletei nélkül is tudta: mikor kell elkezdni a tavaszi munkákat, mikor kell sort keríteni a széna és lucerna kaszálására, vagy éppen mikor jön ell az aratás ideje. Másrészt a központilag megadott, ámde az időjárás és helyi tényezőkhöz nem igazodó határidők be nem tartása minden esetben büntethető volt.¹¹

A paraszti gazdálkodásba való állami beavatkozás eddig említett eszközeit azonban nemcsak gazdasági szempontok vezérelték. A készletgyűjtés, a drasztikus jövedelemelvonás, a piac korlátozása mellett jól szolgálták az MDP parasztpolitikáját is. A párt annak függvényében terhelte a parasztság különböző csoportjait, hogy miképpen viszonyultak a közös gazdálkodáshoz. A beszolgáltatási és adóterheket tehát birtokkategóriánként progresszíven vetették ki, s ezáltal az egy katasztrális holdra eső teher a kisbirtokosok irányából a középparasztoikon át a gazdagparasztoikká nőtt.

A „kulákok” megtörésének fokozatai

1948 második felétől az MDP vezetése magáévá tette azt a tételt, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezésének, azaz a téészesítésnek szerves részét képezi a „kulákságnak” (a paraszti társadalom legmódosabb

⁹ A parasztság adóterheinek meredek emelkedését jól mutatja, hogy az 1 kat. h. mezőgazdasági területre jutó adó 1949-hez képest 1952-re több mint háromszorosára nőtt. Lásd PETŐ Iván–SZAKÁCS Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985. I. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszakai 1945–1968.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 183–184.

¹⁰ NAGY József: A szántóföldi művelés állami irányítása és a paraszti gazdálkodás feltételei az 1950-es években (1949–1956). *Századok*, 2001/5. 1075–1124.

¹¹ A tanácsi szervek korabeli anyagaiból kiderül, hogy általános gyakorlat volt néhány száz forintos pénzbüntetést kivetni az alábbi indokokkal: tavaszi vetési munka elmulasztása; az aratás idejében való meg nem kezdése; tarlóhántás elmulasztása stb.

rétegének) mint az utolsó és legszámosabb kizsákmányoló osztálynak a felszámolása. A valódi ok persze az volt, hogy ezek a módos gazdák részben vagyoni függetlenségük, eredményességük és a földhöz való elementáris ragaszkodásuk, részben a falusi népesség más csoportjaira gyakorolt befolyásuk révén a téeszésítéssel (valójában kolhozosítással) szembeni legerősebb ellenállást jelentették.

E réteg gazdasági korlátozása hamarosan rendeletek sorában öltött testet. Elvették nagyobb földbérleteiket és megtiltották számukra a föld szabad adásvételét. 40 holdban maximálták a „kulákság” saját és bérelt birtokainak felső határát; az e fölötti területek a földbérlo-, majd termelőszövetkezetekhez kerültek. 1948-ban állami ellenőrzés alá vonták a gazdagparaszti ingatlanok adásvételét, ily módon akarták ugyanis megakadályozni, hogy a „kulák” földje eladásával alacsonyabb adó- és beszolgáltatási kategóriába kerüljön.¹² Ezután a birtoka nagyságát csak úgy tudta csökkenteni, ha földjei egy részét ingyen felajánlotta az államnak.

Ezzel párhuzamosan megkezdődött munkaeszközeik (főleg a traktorok, cséplőgépek) kisajátításának folyamata,¹³ ami az erőszakos kolhozosítás megindulásával csak erősödött. Az újonnan szervezett téeszecsoportok¹⁴ érdekeire hivatkozva – a még magántulajdonban lévő munkagépek mellett – lehetőség nyílt a „kulákok” lakóházainak és gazdasági épületeinek igénybevételére. Mindemellert a kollektivizálási kampányok maguk után vonták (évente néha többször is) a községi földek tagosítását, azaz a szétszórtan elhelyezkedő, egymástól távol eső parcellák egyesítését.¹⁵

A beszolgáltatás és az adózás progresszív jellege is a gazdagparaszti réteget célozta meg. Az 1948/49-es begyűjtési rendelet már egyértelműen megjelölte azt a birtokküszöböt (25 kat. h.), amely fölött a beszolgáltá-

¹² 8990/1948. Korm. r. a mező- és erdőgazdasági ingatlanok forgalmának korlátozása tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1948. augusztus 28. 1875.; 9000/1948. Korm. r. a mezőgazdasági ingatlanok haszonbérletéről. Uo. 1948. augusztus 29. 1923–1925.

¹³ A magántulajdonú erő- és munkagépek kisajátítására ürügyet adhatott, ha például a tulajdonos a rendeletekben előírt szántási kötelezettségének nem tett eleget, vagy az erőgépét nem a „mezőgazdasági termelés érdekében megfelelő tevékenységre” használta. – 228.700/1948. F. M. sz. rendelet a mezőgazdasági traktorokkal és traktorekkel való szántási kötelezettség tárgyában. Uo. 1948. augusztus 25. 1849–1852.; 15.014/1949. F. M. sz. rendelet a traktorok kötelező szántásáról. Uo. 1949. szeptember 3. 1440–1442.

¹⁴ Magyarországon 1948 végétől kezdve három termelőszövetkezeti típust hoztak létre. A különbség köztük a közösen végzett munka mértékéből és a jövedelemelosztás módjából adódott. A III. típusú termelőszövetkezeti csoport (tszcs) állt legközelebb a legfejlettebbnek nyilvánított, később egyeduralmukodóvá vált önálló termelőszövetkezetekhez.

¹⁵ NÁDASDI József: Tagosítások és birtokrendezések Magyarországon, 1949–1956. *Agrártörténeti Szemle*, 1992/1–4. 154–218.

tás külön elbánást, fokozottabb terhelést jelentett.¹⁶ A „kulákhatárt” végül a mezőgazdaság-fejlesztési járulékról kiadott 1949. évi rendelet tette egyértelművé. Eszerint kuláknak számított, akinek földterülete a 25 kat. holdat, vagy a kataszteri tiszta jövedelme a 350 aranykoronát elérte, illetve meghaladta.¹⁷ A mezőgazdaság-fejlesztési járulék jelentőségét végső soron az adta, hogy ez az adókötelezettség képezte a „kulákliszták” alapját. Mindazok (kb. 65–70 ezer fő), akiket 1949-ben ezzel a „büntetőadóval” megterheltek, felkerültek egy listára, amelyről akkor sem lehetett lekerülni, ha az illető gazda csökkentette a földje nagyságát.¹⁸

A „kulákokra” kivetett beszolgáltatási terheket és adókat (földadó, mezőgazdaság-fejlesztési járulék, házadó, vagyonadó, általános jövedelemadó, társadalombiztosítási hozzájárulás stb.) olyan magasra srófolták, hogy teljesítésük gyakorlatilag lehetetlenné vált. A fizetési kötelezettségek halmozódása előbb késedelmi pótlékok, büntetőkamatok kivetésével, fizetéképtelenség esetén elárverezéssel, börtönbüntetéssel vagy éppen internálással járt.

Az utóbb említett retorziók már világossá teszik, hogy nemcsak a gazdálkodói szabadságot és a magántulajdont korlátozták, de az alapvető állampolgári jogok is súlyosan sérültek. Korabeli források sokasága bizonyítja, hogy az 1950-es évek első felében a törvény előtti egyenlőség elvét naponta hagyták figyelmen kívül, arra hivatkozva, hogy az ítélet súlyossága elsősorban a vádlott osztályhelyzetétől függ. Azaz attól, hogy a vádlott a munkásosztállyal szövetséges szegényparasztsághoz, a középparasztsághoz vagy a népi demokráciával szemben álló „kuláksághoz” tartozott-e.

A számtalan lehetséges példa közül következzen egy olyan, amelyből kiderül: miképpen befolyásolta az igazságügy-miniszter a megyei bíróságok ítélezési gyakorlatát az úgynevezett feketevágásos ügyekben. Borjú feketén vágása esetén a következőre hívta fel a figyelmet: „Ha a cselekményt kulák követi el, 6–12 havi büntetés mutatkozik általában arányosnak. Kis- és középparasztkok ügyeiben 2–3 havi fogház mutatkozik arányosnak, amely azonban kirívó eseteket kivéve felfüggesztendő.” Sertés feketevágása esetén így hangzott az útmutatás: „...ha a kulák kaphatott volna vágási engedélyt (családtagok száma stb.), általában 3–5 havi, ha illet nem szerezhette volna be, 6–8 havi szabadságvesztés büntetést tartok indokoltnak, a hentes a kulákkal egy-

¹⁶ Az 1948/49-es begyűjtési rendelet értelmében például egy 25 holdas gazdaságnak háromszor, egy 50 holdasnak négyszer annyi terményt kellett beszolgáltatnia szántóholdanként, mint egy 5 holdas gazdaságnak.

¹⁷ 4113/1949. Korm. r. az 1949. évi mezőgazdasági fejlesztési hozzájárulás kivetéséről. *Magyar Közlöny*, 1949. június 26. 384–386.

¹⁸ HANTÓ Zsuzsa: Kulákügyek Pécsváradon. In: FÜZESI Miklós (szerk.): *Pécsvárad*. Pécsvárad, 2001. 471–477.

formán bírálendő el. Kis- és középparaszt esetében általában felfüggesztett, rövid tartamú szabadságvesztés büntetés a megokolt.”¹⁹

Ha a korszak sajtóját olvassuk, főleg a „kulákok” bűneit tárgyaló cikkeket, akkor kiderül, hogy a személyiségi jogok szintén sérültek.²⁰ A lakóhely szabad megválasztását is korlátozták e réteg számára, főleg azoknak a családoknak az esetében, akiket a Szolnok és Hajdú-Bihar megyében megszervezett zárt táborokba hurcoltak. Ők egy ideig a táborok felszámolása után se térhettek vissza a korábbi lakóhelyükre.²¹

A teljesíthetetlenül váló gazdasági terhek, a megbélyegzés, megszegyeenítés változatos technikái, valamint a személyi szabadságtól és a vagyontól megfosztás néhány év alatt megtették a hatásukat. A parasztság jómódú rétegeinek ereje megroppant, s a kilátástalannak ítélt helyzet miatt 1950–1951-ben tömegesen ajánlották fel földjeiket az államnak. 1948-hoz viszonyítva a kulákok kezén lévő földtulajdon 70%-kal csökkent, s 1952-re több mint egyharmaduk teljesen földnélkülivé vált.²²

Prés alatt a közép- és kisparasztság

A falusi társadalom tömbjét alkotó közép- és kisparasztság – már csak a birtokméret szerint is – heterogén csoport volt, hiszen a 15–20 holdas középparasztokat, illetve az 5–10 holdas régi és új kisbirtokosok tömegét egyaránt itt találjuk.²³ Egységes csoportként egyrészt azért vizsgálhatjuk őket, mert közös jellemzőjük volt, hogy a maguk földjén, a maguk erejével gazdálkodva erősen elkülönültek az önállóan törpebirtokosoktól és a földnélküli szegényparasztoktól. Másrészt azért, mert ez a „maga ura” paraszti réteg is igen nagy ellenállást tanúsított a kollektivizálással szemben.

E szituáció megértéséhez figyelembe kell venni bizonyos társadalompszichológiai tényezőket. A történeti parasztság generációról generációra öröklődő tapasztalata volt, hogy egyedül a gazdasági önállóság, a hat-nyolc

¹⁹ HORVÁTH Ibolya et. al. (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. I. k.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 304.

²⁰ ZÁVADA Pál: i. m. 213–233.

²¹ A Hortobágyra kitelepített „kulákcsaládok” életét, jogsérelmeit mutatja be az alábbi sorozat: *Kítaszítottak I. „Magukkal fogjuk megszírozni a földet”.* Szerk. HANTÓ Zsuzsa és mások. Budapest, 2001; *Kítaszítottak II. Dokumentumok a hortobágyi zárt munkatáborokról, 1950–1960.* Szerk. FÜZES Miklós. Alterra, Budapest, 2002; *Kítaszítottak III. Családok munkatáborokban.* Szerk. HANTÓ Zsuzsa. Budapest, 2006.

²² NAGY József: *A kulákkérdés.* I. m. 86–88.

²³ VALUCH Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Osiris, Budapest, 2001. 189–200.

holdnál kezdődő „független kisbirtok” adott társadalmi rangot, megbecsülést a falusiaknak, és nyújtott némi védelmet a teljes kiszolgáltatottság ellen. Ami kevéske joga volt az egyéni gazdálkodónak, azt birtokának, „gazda voltának” köszönhette.²⁴ Ezt a mintát, ezt a fajta kistulajdonosi önérzetet tette magáévá 1945 után a földhöz jutott agrárproletárok és törpebirtokosok zöme is. Hiszen ők szintén a falusi élettörvények tiszteletében, a paraszti önállósodási, feltörekvési vágyak bűvkörében nevelődtek. Ezzel szemben mindaz, amit a birtokos parasztság a szovjet mintájú termelőszövetkezet működési és szervezeti elveiről látott és hallott, megerősítette abban, hogy rossz cserét „csinál”. A kisgazdaság feladásával elveszítik megélhetésük szilárd alapját, és a közös gazdálkodás viszonyai között jövedelmük, létük bizonytalanná válik, személyileg függő helyzetbe kerülnek.

A „maga ura” parasztság ellenállásának a letérése érdekében a hatalom a kényszer különböző formáit alkalmazta. A kiindulópontot ez esetben is a begyűjtési és adóterhek növelése jelentette. Ahogy már említettem, a hatalom 1950/51-re juttatta a „kulákokat” a gazdasági ellehetetlenülés állapotába, tehát ekkortól kezdve más paraszti rétegek vállára kellett rakni a terheket. Ez a szándék, a közép- és kisparasztság fokozott terhelése nyilvánult meg az 1951-es beszolgáltatási rendeletben.²⁵ A beszolgáltatástól mentesülők (csak földadót fizetők) birtokhatárát az addigi öt kat. holdról egy holdra csökkentették, de bizonyos termékeket (például tejet, tojást) még a legkisebb földdel rendelkezőknek is be kellett adniuk. Ezzel egyidejűleg legsúlyosabban az 5–15 holdasok kötelezettségei nőttek.²⁶

A beszolgáltatási terhek ilyen drasztikus növelésének ismeretében nem meglepő, hogy a gazdatársadalom egyre nagyobb hányada képtelen volt eleget tenni a rá kirótt kötelezettségeknek. A felhalmozódó begyűjtési elmaradások és adótartozások nem maradtak következmények nélkül. Mindennaposá vált, hogy elszámoltató bizottság jelent meg egy gazda portáján – gyakran már a végrehajtó is velük tartott –, és a tartozások fejében lefoglalta a parasztszalád javait. Az ilyen esetekben felvett úgynevezett transzferálási jegyzőkönyvek megrázó leltárt adnak arról, hogy a tartozások fejében – értékesebb tárgyak híján – miként foglalták le a család hétköznapi használati eszközeit, bútorait, esetleg ruháit.²⁷

²⁴ A paraszti értékrendről bővebben lásd FÉL Edit–HOFER Tamás: i. m. 19–52.

²⁵ 1951. 10. sz. tvr. Az 1951/52. évi állami begyűjtésről. *Magyar Közlöny*, 1950. február 18.

²⁶ Igen kedvezőtlenül hatott az is, hogy minden 5 kat. h. feletti gazdaságot köteleztek széna, burgonya és hagyma beszolgáltatására. Rendkívül súlyos volt a minisztertanácsi rendeletnek az a része, amely tömegesen kulákosított olyan gazdálkodókat, akiknek földterülete 25 hold, jövedelme 350 aranykorona alatt volt. Ekkor vezették ugyanis be a kert (gyümölcsös) négyzteres és a szőlő ötszörös szorzószámmal való számítását.

²⁷ ZÁVADA Pál: i. m. 195–196.

A beszolgáltatási elmaradások nemcsak az egyes gazdák elleni fellépésre adtak lehetőséget, hanem a helyi társadalom kollektív büntetésére is. Ennek egyik változata az volt, amikor a falura kiszabott begyűjtési kvótából hiányzó mennyiséget olyan gazdáktól vették el, akiknél még volt valamennyi termés, tekintet nélkül arra, hogy ők már teljesítették az esedékes beadási kötelezettségét.²⁸ A begyűjtési elmaradások miatt úgy is büntették a falut, hogy kizárták a szabad piaci értékesítésből – tehát azok a gazdák se mehettek a piacra, akiknek a beadás után még maradt terményük.²⁹

A falusi lakosság kollektív büntetésére jó lehetőséget biztosított a kötelező vetéstervek és ütemtervek említett rendszere. Így például már 1950-től megfigyelhető volt az a gyakorlat, hogy ha elmaradás mutatkozott az őszi szántásban, akkor a helyi tanács közüti zárlatot rendelhetett el, és a község területét engedély nélkül ígásfoggattal nem lehetett elhagyni. (Engedélyt csak sürgős esetben és csak 1–1 napra adtak.)³⁰

A helyi gazdasági és társadalmi viszonyok szétzilálásában legnagyobb hatásúnak mégis a tagosítás bizonyult. A hivatalos indok szerint nagyüzemet csak nagytablákon lehet szervezni – valójában azonban a hatalom azt akarta, hogy a parasztok ne ragaszkodjanak annyira a földjükhöz. Ez a terv sikerült is, hiszen az ismétlődő tagosítás során a parasztgazda újabb és újabb földdarabokat veszített el, s cserébe többnyire rosszabb minőségű, távolabb fekvő földet kapott.³¹

Ismeretes az is, hogy az 1950-es évek első felében az egyéni gazdálkodók széles tömegeivel szemben igencsak eldurvult az állami bánásmód. Sokakat beidéztek a tanácsházára, megfenyegették, esetenként megverték őket. Ezek az atrocitások egyre gyakoribbá váltak, a birtokos paraszti réteg zaklatása állandósult. Pénzbírságok, esetleg börtönbüntetések kiszabására a legkülönbözőbb ürügyek – „hamis kutya szájkosár nélkül”, köztisztasági kihágás, amerikai szövőlepke irtásának elmulasztása, tűzbiztonsági előírások megsértése stb. – miatt kerülhetett sor.³²

Az eddigiek ismeretében nem meglepő, hogy 1951–52 folyamán sokakat az vitt a téeszbe, hogy szabadulni akartak a teljesíthetetlen vá-

²⁸ SZABÓ Károly–VIRÁGH László: A begyűjtés „klasszikus” formája Magyarországon (1950–1953). *Medvetánc*, 1984/2–3. 159–179.

²⁹ ERDMANN Gyula: i. m. 148–152.

³⁰ Kiválóan nyomon követhetők ezek a korlátozó rendelkezések a korabeli dobolási jegyzőkönyvekben. GYARMATI György–BOTOS János–ZINNER Tibor–KOROM Mihály: *Magyar hétköznapiak Rákosi Mátyás két emigrációja között (1945–1956)*. Minerva Kiadó, Budapest, 1988. 409–449.

³¹ Az ismétlődő tagosításoknak nagy szerepe volt abban, hogy az egyéni gazdaságok száma és területe 1949–1953 között csökkent. 1949-ben az egyéni gazdaságok területe 11 536 000 kat. h., négy évvel később csak 6 908 800 kat. h. volt. Erről bővebben lásd ERDMANN Gyula: i. m. 135–137.

³² MAGYAR Bálint: i. m. II. k.

ló terhektől. Másokat viszont csak az erőszakos termelőszövetkezeti agitáció tudott bekényszeríteni. A falvakat ellepő agitátorok úgy érveltek: aki nem lép be a téeszbe, ellenszegül a szocializmus építésének, aki pedig ellenszegül, az magáról állítja ki a bizonyítványt, hogy nem akarja a szocializmust, aki pedig nem akarja a szocializmust, az tulajdonképpen ellensége a szocializmusnak, aki pedig ellenség, az ne is várjon kíméletet. Az agitátoroknak tulajdonképpen teljes szabadságuk volt az „agitáció” eszközeinek megválasztásában: a beszélgetést, meggyőzést, ígéretést hamar felváltotta a durva fenyegetőzés, majd az adminisztratív és sok esetben fizikai kényszer, erőszak alkalmazása.

Az ilyen körülmények között formálódó nagyüzemi szocialista mezőgazdaságot számos súlyos probléma jellemezte. Miközben 1950 és 1953 között 26%-ra nőtt a több mint 5000 termelőszövetkezet részesedése az ország szántóterületéből, addig a termelésük 15–50%-kal, jövedelmük 20–45%-kal maradt el az egyéni gazdálkodókéétól.³³

A téesztagság gazdasági és életviszonyai

A szegényparasztság azon csoportjai, amelyek valamilyen ok miatt 1949/50-ig nem tudtak megerősödni az egyéni gazdaságukban, az 1950-es évek elején jórészt beléptek a tszcs-be és meg is maradtak a szövetkezetben. Ez megtörténhetett a törpebirtokosokkal, és még inkább az 1945-ben földhöz jutott újgazdákkal. A földosztás esélyt teremtett ugyan arra, hogy tulajdonossá, önálló gazdálkodóvá váljanak, de ehhez több fontos feltétel is hiányzott. Gondot jelentett, hogy a háború nagy pusztítást okozott az állatállományban, a vetőmagkészletekben, a gazdasági felszerelésben.³⁴ Súlyos problémának számított az is, hogy azok az újgazdák, akik korábban uradalmi cselédként vagy summásként dolgoztak, többnyire nem rendelkeztek az önálló gazdálkodáshoz szükséges szakértelemmel.

A tszcs-kbe tömörült a falusi nincstelenek egy jelentős része is. Bárannyire radikális volt is az 1945-ös földosztás, a földnélküli agrárszegénység problémáját nem tudta teljes egészében megoldani. A mezőgazdasági népesség 17%-ának a földigényét továbbra sem voltak képesek kielégíteni. Ez azt jelentette, hogy a mezőgazdasági munkások 52%-a,

³³ FAZEKAS Béla: *A mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom Magyarországon*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976. 76–84.

³⁴ PETŐ Iván–SZAKÁCS Sándor: i. m. 17–25.

a cselédek 47%-a (összesen több mint 300 ezer fő) jogosultsága ellenére sem kapott földet.³⁵ Ugyanakkor a nagy- és középirtokokon adódó korábbi munkalehetőségek nagyrészt elvesztek. E réteg számára az 1940-es évek második felében súlyos gondot okozott a munkanélküliség.

Mind a törpe- és kisirtokosok, mind a nincstelen agrárproletárok azzal a reménnyel léptek be a szövetkezetbe, hogy ott biztosabb és jobb megélhetésre lelnek. Eleinte úgy tűnt, hogy annak ellenére megtalálják a számításukat, hogy általában igen szerény körülmények között indult a gazdálkodás, hiszen a két kezükön, esetleg néhány hold földön kívül mást nemigen vittek a közösbe. A föld nagyobb részét – például a leadott kulákföldekből – az államtól kapták, állatállományuk azonban minimális volt. A gépi munkát az 1948-tól megszerveződő gépállomások végezték számukra.³⁶ Eleinte állami támogatás is segítette az induló gazdálkodást, többek között a tagság munkadíjazásának fedezetével.³⁷

Ahogy azonban egyre inkább nőtték az egyéni gazdaságok terhei, s már nemcsak a „kulákok” ajánlották fel földjüket az államnak, hanem a közép- és kisparasztok is, úgy nehezült a téészek gazdálkodása. Újabb és újabb földterületeket kellett átvenniük úgy, hogy ezzel arányosan nem nőtt a tagságuk. Ez az aránytalanság különösen azért számított problematikusnak, mert a téészeknek területük arányában írták elő a munkaiényes (ipari és kapás)növények vetéstervét, termesztését is.³⁸

A termelőszövetkezeti csoportokra azért is nehezedett fokozott teher, mert az állam tőlük akarta megszerezni mindazt a termést, ami az egyéni gazdaságok csökkenő teljesítőképessége miatt kiesett. Korábban az egyéni gazdaságokhoz képest jóval kedvezőbbben alakultak a begyűjtési és adóterhek, 1952-re azonban ők is prés alá kerültek.³⁹

Ebben a helyzetben teljesen egyértelművé vált, hogy az állam – annak ellenére, hogy a termelőszövetkezeti csoportok nem tartoztak ugyan az állami tulajdon körébe – mégis tulajdonosként viselkedett velük. A téészeket is beillesztették a tervgazdaság rendszerébe, s ez a szövetkezeti élet számos területén érezte a hatását.

³⁵ SZAKÁCS Sándor: i. m. 287–297.

³⁶ Ez összefüggésben volt azzal, hogy szovjet mintára a magyar mezőgazdaságban is meg akarták teremteni a gépi termelőeszközök állami monopóliumát. Ezt a célt szolgálta a gépállomások hálózatának kiépítése. Erről bővebben lásd HONVÁRI János: *A gépállomások története 1947–1965*. Távtan, Budapest, 2003. 81–141.

³⁷ ORBÁN Sándor: i. m. 79–87.

³⁸ FAZEKAS Béla: i. m. 71–84.

³⁹ A téészek beszoigálatási kötelezettsége 1950/51-ig alatta maradt a szegényparasztokénak, azonban 1951/52-től rohamosan növekedett. Erről bővebben lásd ERDMANN Gyula: i. m. 116–127.

A különböző gazdaságirányítási, valamint párt- és tanácsi szervek beleszóltak a gazdálkodás menetébe. A téesztek vetéstervét, a gazdálkodás évi munkatervét nem a vezetőség, még kevésbé a tagság dolgozta ki, hanem a megyei és járási mezőgazdasági osztály szabta meg és erőltette rá a szövetkezetekre. Nemcsak a vetési arányt írták nekik elő, hanem azt is, hogy melyik munkafázist mikor és hogyan kell elvégezni. „Apelláta nem volt, amit a járás megszabott, azt vállalni kellett, ha bírtuk, ha nem. Akkor az volt a jelszó – emlékezett vissza egy korabeli téeszelnök –, hogy nincs mese, meg hogy nem érdekes. Mit tehetett az elnök? Végrehajtotta a parancsot.”⁴⁰

A tsz-tagok ezekben az években azzal sem voltak tisztában, hogy a megtermelt javak, az elért közös jövedelem mekkora része maradhat a kezükben, mennyit fektethetnek be, mennyit oszthatnak szét. Az állami beavatkozás ugyanis kiterjedt a jövedelemelosztásra is. Ezt leghatásosabban az úgynevezett maradékélv biztosította. Ennek értelmében a tagságnak csak azt lehetett részesedésként kiosztani, ami az állami kötelezettségek teljesítése és a termelőszövetkezeti termelési alapok feltöltése után megmaradt. A maradékélv tehát biztosította, hogy az állami érdekek érvényesülése minden mást megelőzzön, és így a tagság közös gazdaságból származó bevétele bizonytalan összegű, alacsony színvonalú volt. A téeszcsaládok pénzjövedelme 1952-ben már 20%-kal volt kevesebb, mint 1949-ben.⁴¹ Joggal gondolták úgy sokan a tagok közül, hogy biztosabb, kiszámíthatóbb volt a keresetük akkor, amikor még részes művelőként, napszámosként vagy cselédként dolgoztak.

Hogyan reagált erre a helyzetre a téesztagság? A családok felmérték a téészen kívüli egzisztenciális lehetőségeket: ha volt lehetőség az iparban elhelyezkedni, akkor a családból a legértékesebb munkaerő ott vállalt munkát, és belépett a téeszbe a feleség vagy egy idős családtag. A családot képviselő tag csak annyit dolgozott a közös gazdaságban, hogy a család jogosult legyen a háztájira.

Ahol a családfő nem tudott nagyipari munkát vállalni, ott is keresték a téészen kívüli munkaalkalmakat. Így például „feketén” napszámba vagy építkezésekre jártak, vagy a közeli állami gazdaságban vállaltak időszakosan munkát, mivel ezeken a helyeken rendszeresen megkapták a munkájukért a fizetséget.⁴² A fenti jelenségek ismeretében már egyál-

⁴⁰ MÁRKUS István: *Mit láttam falun? (1945–1966)*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1967. 147.

⁴¹ VARGA Zsuzsanna: *Politika, paraszti érdekvérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon, 1956–1967*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2001. 12–15., 33–38.

⁴² Martha LAMPLAND: *The Object of Labour. Commodification in Socialist Hungary*. University of Chicago Press, Chicago–London, 1995. 144–231.; Nagy József: *A paraszti migráció irányai és okai az ötvenes*

talán nem meglepő, hogy a munkaerőhiány miatt alacsonyabb színvonalon végezték a mezőgazdasági munkákat, a kapálást, betakarítást. Elharapózott a hanyagság és a lopás.

1952 nyarán az aszály után a begyűjtés már olyan súlyos terhet jelentett, hogy nemcsak a felesleget vitték el, hanem a legszükségesebb téli takarmánykészlet, sőt a törzsszállomány és a minimálisan elegendő jövedelem egy részét is. Ezek után nem meglepő, hogy 1952/53 fordulóján sok téveszben úgy fogalmaztak: „még a következő aratást megvárjuk, de ha ezután is így megy, becsukjuk magunk után a tszcs-ajtót”.

Az „új szakasz” és következményei

1952/53 fordulóján az élelmiszer- és vetőmaghiány, valamint a sorozatos elszámoltatások, „padlássöprések” miatt a falusiak rendkívül elkeseredettek voltak. Enyhülést és reményt a Nagy Imre-kormány politikája hozott számukra, 1953 nyaratól. Az „új szakaszban” kiemelt területnek számított a mezőgazdaság, hiszen a vezetés ettől a szektortól várta a lakosság ellátásának gyors javulását. Ezt jelezte, hogy a Minisztertanács 1953 második felében néhány hónap alatt közel 50 határozatban foglalkozott vele. Az intézkedések igazi fordulatról árulkodtak: arról a kényszerű felismerésről, hogy a mezőgazdasági termelés növelése, a termelési kedv fokozása csak úgy érhető el, ha a hatalom képviselői tartózkodnak a korábbi adminisztratív intézkedésektől, tehát – az utasítások helyett – gazdasági szabályozókat alkalmaznak.

A Nagy Imre-féle „új szakasz” során olyan intézkedések sokaságára került sor, amelyekben az érintettek alig mertek hinni. Csökkentették a mezőgazdasági termelők adó- és beadási kötelezettségét. Eltörölték a beadás elmulasztása miatt kivetett kártérítéseket, és elengedték a felhalmozódott beadási- és adóhátralékok egy részét is.⁴³ Megszüntették

években. In: VALUCH Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995. 647–661.

⁴³ 10. sz. tvr. A beadás elmulasztása miatt kivetett kártérítések törléséről, a beadási hátralékok elengedéséről, valamint a termelőszövetkezetek beadási kötelezettségének 10%-os csökkentéséről. *Magyar Közlöny*, 1953. július 12. 185.; 18. sz. tvr. Az egyénileg gazdálkodó parasztek őszi termésű kapásnövényekből fennálló beadási kötelezettségének 10 százalékos csökkentéséről, valamint a gabonafélék és az őszi termésű kapásnövények forgalmi korlátozásának megszüntetéséről. Uo. szeptember 1. 263.; 23. sz. tvr. A borbeadásra kötelezett termelők részére nyújtott kedvezményekről. Uo. szeptember 30. 298.; 1.033/1953. számú MT h. A mezőgazdasági lakosságnak nyújtandó adókedvezményekről. Uo. július 26. 197.

a kuláklisztákat. 1953 decemberében új begyűjtési rendelet jelent meg, amely három évre előre megszabta a begyűjtési előírásokat, és ezzel kiszámíthatóbbá tette a gazdálkodást.⁴⁴ A földhaszonbérletet is engedélyezték 25 kat. holdig, sőt az 1951 után felajánlott vagy elhagyott földek visszaadásáról is rendelkeztek.⁴⁵ Mérsékelték a gépállomási díjakat.⁴⁶

A Nagy Imre-kormány intézkedései minden mezőgazdasági termelő helyzetén könnyítettek. A téeszek, tszcs-k a rendelkezések többségében nagyobb kedvezményeket kaptak, mint az egyéni gazdálkodók. Ezzel a szövetkezeti rendszer teljes összeomlását sikerült megakadályozni, de a nagyarányú felbomlását már nem. Korábban a téeszekből a belépést követő három évig nem lehetett kilépni, 1953 második felében viszont megszüntették ezt a korlátozást,⁴⁷ s a tagok jelentős része a kiválás mellett döntött. Sőt a tagság kétharmadának akaratából maga a téesz is feloszolhatott. 1953 második felében 5224 téesz és tszcs közül 688, 1954-ben pedig 255 oszlott fel. A téeszek, tszcs-k 376 ezer fős taglétszáma 1953 végéig 126 ezer fővel, 1954-ben pedig további 20 ezerrel esett vissza. Az 1953 közepén regisztrált közös művelésű földterület az év végéig majd 30%-kal, 1954 folyamán pedig több mint 100 ezer kat. holddal csökkent.⁴⁸

A Nagy Imre-kormány intézkedései hosszú idő óta először vették figyelembe a termelői érdekeket. Az „új szakasz” politikája olyan reményeket ébresztett a parasztságban, hogy mintegy kétszázezer magángazdaság újra hozzákezdett az egyéni gazdálkodáshoz. Az egyéni gazdálkodók termelési kedvének felélédeése rövid idő alatt érezttette kedvező hatását az élelmiszer-felhozatal és élelmiszer-ellátás terén.

A kormány a hazai hagyományokhoz, a korabeli adottságokhoz igazította az agrárpolitikát. Elképzelhető, hogy mekkora volt az agrárnépesség csalódottsága, amikor 1955 elején újabb fordulat következett be a nagypolitikában. Nagy Imre leváltásával hirtelen véget ért a „új szakasz” politikája, és a hatalmi pozícióikat újra megerősítő Rákosiék lé-

⁴⁴ 27. sz. tvr. Az állami begyűjtés többéves rendszeréről. Uo. december 13. 497–512.;

⁴⁵ 42/1953. M. T. számú rendelet Az állami tartalékföldek hasznosításáról, a földhaszonbérletek szabályozásáról, valamint a dolgozó parasztságnak ezzel kapcsolatban juttatott kedvezményekről. Uo. augusztus 2. 220–222.

⁴⁶ 1037/1953. számú MT h. A termelőszövetkezetek és az egyéni gazdálkodó dolgozó parasztok gépállomási díjtartozásainak elengedéséről, a gépállomások díjfizetési rendszerének megváltoztatásáról és a díjtételek leszállításáról. Uo. 219–220.

⁴⁷ 4/1953. F. M. számú rendelet A termelőszövetkezetből való kilépés és a termelőszövetkezeti felhasználás kérdéseinek szabályozásáról. Uo. szeptember 25. 291–294.

⁴⁸ PETŐ Iván–SZAKÁCS Sándor: i. m. 250–258.

nyegében minden területen visszatértek az 1953 előtti irányvonalhoz.⁴⁹ A nehéz- és hadiipar újbóli erőltetett fejlesztéséhez a forrásokat csak a lakossági fogyasztás visszafogásával, valamint a mezőgazdaságból való fokozott jövedelemelvonással lehetett biztosítani. Ennek jegyében megnövelték a mezőgazdasági termelők beszolgáltatási- és adóterheit, a téeszeknél visszaállították a hároméves kilépési tilalmat. 1955 őszén újrakezdtek a kolhozosítást, vele együtt a tagosítást is.

Válsághelyzet 1956 őszén

1956 elejétől a politikai, a társadalmi és a gazdasági élet területén sokasodni kezdtek a válság mind nyilvánvalóbb jelei.⁵⁰ Különösen kiélezetten jelentkezett a krízis a mezőgazdaságban.⁵¹ Az 1955 őszén megindított újabb, immáron második kollektivizálási kampány komoly zavart idézett elő vidéken. A parasztságban még elevenen élt az előző téeszésítés emléke, amikor megfosztották őket legfontosabb tulajdonuktól, a földtől. Ezért, még ha 1955 őszén rákényszerültek is a belépési nyilatkozat aláírására, néhány hónap múlva minden lehetőséget megragadtak, hogy kibújjanak a közös munka alól. 1956 nyarán a helyzet tovább rosszabbodott, mivel a Dunántúlon (főleg Zala, Vas, Baranya, Somogy és Győr-Sopron megyében) megsokasodtak a kilépési törekvések.⁵²

A gazdálkodók körében rendkívül nagy volt az elégedetlenség és az elkeseredettség. A gazdasági-társadalmi feszültségek növekedése 1956 folyamán már szükségessé és lehetővé tette, hogy a korábbi évek parasztelles politikája során elszenvedett sérelmek nyilvánosságra kerüljenek. Az országszerte megalakuló politikai vitakörök Debrecentől Kaposvá-

⁴⁹ „Konzultációk”. Dokumentumok a magyar és szovjet pártvezetők két moszkvai találkozásáról 1954–1955-ben. Közl.: RAINER M. János–URBÁN Károly. *Múltunk*, 1992/4. 124–148.; RAINER M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz II. 1953–1958*. 1956-os Intézet, Budapest, 1999. 110–125.

⁵⁰ A lakosság elégedetlensége a pártvezetés változókéony politikájával, be nem váltott ígéreteivel tovább fokozódott az SZKP XX. kongresszusa után (1956. február 14–25.), ahol elfogadták a szocializmus építésének többféle lehetőségét. Ezzel a magyar társadalom különböző rétegei megerősítést kaptak, hiszen a Nagy Imre-kormány másfél éves „új szakasza” idején maguk is tapasztalták, hogy létezik más útja is a szocializmus építésének, mint amit a Rákosi–Gerő-féle klikk képviselt.

⁵¹ Az agrárium 1956. tavaszi, nyári helyzetéről lásd DONÁTH Ferenc: *Reform és forradalom*. I. m. 133–159.; FAZEKAS Béla: i. m. 93–97.; ORBÁN Sándor: i. m. 143–159.; PETŐ Iván–SZAKÁCS Sándor: i. m. 273–280.

⁵² A téeszek válsága olyannyira súlyosbodott, hogy a legfelső pártvezetés is kénytelen volt foglalkozni a problémával. Magyar Országos Levéltár M-KS-276. f. 53/298. ó. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1956. augusztus 9-én tartott üléséről.; 276. f. 53/304. ó. e. I. k. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1956. szeptember 28-án tartott üléséről.

rig sok helyen szerveztek agrártémájú előadásokat.⁵³ És bármelyik összefoglaló jegyzőkönyvébe is olvasunk bele, ugyanazokkal a problémákkal, panaszokkal találkozunk. Megfigyelhető, hogy a vidéki gyűléseken a Petőfi Kör vitáinak és az *Irodalmi Ujság* cikkeinek radikalizmusát meghaladó javaslatok és követelések hangzottak el. A vidéki vitafórumok hangulatát talán legjobban a *Somogyi összegzés* kaposvári vitája érzékelteti.

A *Somogyi összegzés* című agrárszociográfiai tanulmány négy fiatal író közös teljesítménye volt. Márkus István, Sántha Ferenc, Szabó István és Lázár István 1956 nyarán a *Csillag* című folyóirat megbízásából tanulmányútra ment Somogyba. Mindegyikük kiválasztott egy-egy falut, és ott az agrárgazdaság, főleg a téeszek helyzetét igyekezett feltérképezni. A négy dolgozatból végül Márkus készítette el az összefoglaló tanulmányt.⁵⁴

Az október 19-én megrendezett kaposvári vita résztvevőinek számát 1200–1300 főre becsülték. Nemcsak téesztagok, egyéni gazdák és mezőgazdasági szakemberek, hanem a megyei, járási párt- és tanácsvezetők is megjelentek. Baranya, Zala, Hajdú-Bihar és Bács-Kiskun megyéből, sőt Budapestről is érkeztek vendégek. Ilyen módon nemcsak a somogyi mezőgazdaság problémái, hanem általában a magyar mezőgazdaság és agrártársadalom égető kérdései kerültek napirendre.

A résztvevők nem egyszerűen magukévá tették a *Somogyi összegzés* megállapításait, hanem kiegészítették azokat, mi több, rendkívül élesen kifejezésre juttatták elégedetlenségüket. A vita hangulatát jól érzékeltetik az alábbi idézetek:

„Nagyon jól tudjuk, hogy a magyar parasztságot [...] teljesen leigázták, hogy a magyar parasztság hiába dolgozott, soha nem tudott eleget termelni, hogy a magas beszolgáltatásának eleget tudjon tenni. Így következett be, hogy a termelősövetkezetek erőszakos megalakításával nagyon elkedvetlenítették a magyar parasztságot. [...] Mi, Somogy megyei gazdák kérjük, hogy azokat a téeszeket, amelyeket erőszakosan szerveztek meg, inkább ma, mint holnap oszlassák fel, hogy egyénileg tudjon mindenki gazdálkodni.”⁵⁵

Napirendre kerültek a sztálinista agrárpolitika súlyos következményei is. „A rendeletek tömkelege is azt a látszatot keltette, mintha a parasztság

⁵³ Az említett vitákat és hatásukat érintik az alábbi írások. DONÁTH Ferenc: *A Márciusi Fronttól Monorig. Tanulmányok, vázlatok, emlékezések*. Válogatta: VALUCH Tibor. Századvég Kiadó, Budapest, 1992. 81–95.; *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. V. Gazdasági vezetés. Műszaki fejlesztés. Kertmagyarország?* Kelenföld–ELTE, Budapest, 1994. 18. 149–163.; SZÁNTÓ László: *A Somogyi összegzés kaposvári vitája. Agrártörténeti Szemle*, 1995/1–4. 353–437.

⁵⁴ MÁRKUS István: *Somogyi összegzés*. In: SZÁNTÓ László: i. m. 370–390.

⁵⁵ Uo. 397.

tönkretétele lenne a cél s teljes megsemmisítve bekényszeríteni a térszerebe. A paraszt ma már csak a mának él, holnapra nem gondol. Nem tervezhetjük, hogy jövőre ennyi meg annyi sertést, szarvasmarhát akar tartani, hiszen évről évre változó a begyűjtési rendelet. [...] a parasztság ugyanazokkal az elkopott mezőgazdasági felszerelésekkel szánt, vet, kapál, mint korábban. A gazdasági épületeket, istállókat, pajtákat nem tartarozzák. Talajerő-utánpótlás [...] ismeretlen. Rablógazdálkodás folyik ezeken a területeken [...]”⁵⁶

Akadtt olyan hozzászóló, aki személyes tapasztalatai alapján szólt a térszervezés során elkövetett törvénytelenégekről. „Több gazdát úgy kényszerítettek a termelőszövetkezetbe [az] 1955. évben, hogy csaknem minden állatától vagy ingóságától megfosztották, ill. azt mondták, ha aláírod a belépési nyilatkozatot, mentesülsz az adó- és begyűjtési hátralelkaidtól.”⁵⁷

A gyűlésen a legfőbb feszültségókok kerültek felszínre: a teljesíthetlenségig fokozódó begyűjtési terhek, az esztelen adópolitika, az erőszakos kolhozosítás, a felelőtlen tagosítások, az agresszív kulákellenes politika, a megalapozatlan, tömeges büntetések sorozata (stb.). Az ország különböző részeiből érkezett résztvevők nemcsak a problémák megfogalmazásában voltak egységesek, hanem a válságból kivezető utak, a kibontakozási lehetőségek megítélésében is. Ez arra mutat, hogy az ország egésze, a legtávolabbi kistelepülések is érettek voltak a változásra. Másképp nem történhetett volna meg, hogy október 23-át követően, néhány nap késéssel országszerte lendületbe jött a falusi társadalom, megindult a demokratikus önszerveződés.⁵⁸

⁵⁶ Uo. 398.

⁵⁷ Uo. 407.

⁵⁸ A falusi társadalom 1956-os forradalmi szerepvállalásának kérdéséhez lásd BELÉNYI Gyula: Párhuzamos falurajzok. Kistelek és Mórahalom 1956-ban. In: KAPILLER Imre (szerk.): *'56 vidéken. Zalaegerszegben 1991. november 13-án rendezett Levéltári Napon elhangzott előadások*. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1992. 12–22.; BÉRES Katalin: Egy zalai kistalu a forradalom idején – Ozmánbük 1956. In: CSOMOR Erzsébet–KAPILLER Imre (szerk.): *'56 Zalában. A forradalom eseményeinek Zala megyei dokumentumai 1956–1958*. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1996. 7–17. /Zalai Gyűjtemény 40./; MAGYAR Bálint: 1956 és a magyar falu. *Medvetánc*, 1988/2–3. 207–212.; RAINER M. János: Budapest és vidék 1956-ban. In: SIMON Zoltán (szerk.): *A vidék forradalma. (Az 1991. október 22-én Debrecenben rendezett konferencia előadásai)* 1956-os Intézet, Debrecen, 1992. 37–48.; ROZS András: Az 1956-os forradalom Pécsváradon. In: FÜZESI Miklós: i. m. 479–492.; TYEKVICSKA Árpád: Helyi forradalom. Önszerveződés Nógrád községben, 1956-ban. In: *'56 vidéken*. I. m. 32–65.; VALUCH Tibor: Agrárkérdések és a magyar falu 1956–57-ben. In: KÖRÖSI Zsuzsanna–STANDEISKY Éva–RAINER M. János (szerk.): *Évkönyv VIII. – 2000. Magyarország a jelenkorban*. 1956-os Intézet, Budapest, 286–302.; SZAKOLCZAI Attila–Á. VARGA László (szerk.): *A vidék forradalma, 1956. I.* 1956-os Intézet, Budapest, 2003; SZAKOLCZAI Attila (szerk.): *A vidék forradalma, 1956. II.* 1956-os Intézet, Budapest, 2006.